

Генерал-потпуковник **ЈЕФТО ШАШИЋ**

РАД КПЈ НА ВОЈНИМ ПИТАЊИМА 1919 — 1941

Историја социјалистичког покрета народа Југославије нераз-
двојно је везана са међународним социјалистичким покретом у којем,
некипут деценијама у заједничкој организацији, наша социјалдемо-
кратија учествује преко многих акција и кроз разне облике.¹⁾ Соци-
јалистичка радничка партија Југославије (комуниста) створена је
1919 г. од појединих социјалистичких, социјалдемократских партија
и група југословенских народа, са свим предностима и недостацима
претходног развитка. Отуда и у војном питању, коме су ове социјал-
демократске партије прилазиле на разне начине, али са антимили-
таристичких позиција — КПЈ има традиција још пре 1919 године.

Ставови у војном питању који су доминирали у социјалдемо-
кратским партијама појединих земаља, нарочито Аустрије, Немачке,
Русије и Француске итд., имали су непосредан и посредан утицај на
социјалдемократе и у јужнословенским земљама.

Борба пролетаријата и његов све снажнији развитак и утицај
постали су озбиљна претња милитаризму који је буржоазија европ-
ских земаља уводила. Из те борбе се развијао борбени антимили-
таризам заснован на програмским начелима „Комунистичког манифе-
ста“. Он се зачиње на Лозанском конгресу Интернационале (1867) и
на дневном је реду свих њених будућих конгреса. На стајаћу војску
се гледа као на негацију демократског и републиканског духа, захтева
се њено укидање и увођење општег наоружања народа. То посебно
истиче Париски конгрес (1889). На свим тим конгресима рађају се
тактика и став пролетаријата према војној организацији. Од 1900 го-
дине пролетаријат све више сагледава одлучну улогу војске у оства-
ривању својих циљева. У дискусијама о облицима борбе и тактици
испреплитала су се и постепено диференцирала револуционарна и ре-
формистичка гледања на војску и војно питање. Многи раднички вођи
све више долазе до закључка да задатак пролетаријата није да демо-
кратизује војску, него да је сломи као део буржоаског поробљивачког

¹⁾ До 1918 године поједине социјалдемократске партије југословенских
народа деловале су било самостално, на политичкој платформи израђеној на
основу одлука Друге интернационале (Србија), било у саставу других социјал-
демократских партија (аустријске, мађарске итд.).

апарата; отуда радничке масе треба да радом у војсци воде борбу против влада и милитаристичких врхова.²⁾

У току Првог светског рата, под утицајем социјалистичке левице и прогласа из Цимервалда, који је потписала и српска социјалдемократска партија, развио се и у нашим земљама снажан покрет против рата. Он је почетком 1918 године достигао у јужним деловима Аустро-Угарске такве размере да је у нашим крајевима било близу 200.000 људи који су образовали такозвани зелени кадар.³⁾

Противратно расположење је нарочито захватило морнарицу. Побуна у Боки Которској почетком фебруара 1918 године на око 40 ратних јединица, јавила се као одјек Октобарске револуције. Централни комитет побуњених морнара је захтевао, између осталог, мир, демобилизацију војске, оснивање добровољне милиције и право народа на самоопредељење. Побуњени морнари су изјављивали да за слабо стање у војсци нису криви официри, него систем који влада у држави, те га, као и у Русији, треба срушити. Дакле, бококторски догађаји показују да је посреди била побуна социјалистичког карактера, у којој су припадници наших народа били главна снага.⁴⁾

²⁾ С тим у вези карактеристичне су и акције социјалиста у југословенским земљама. Тако, на пример, словеначки напредни претставници учествују на социјалистичком конгресу у Вечу 1864 године и истичу захтев да се укине стајаћа војска. Међутим, касније, 1896 године, оснива се у Љубљани Југословенска социјалдемократична странка, као словеначка социјалистичка партија, која у односу на војно питање све до 1918 године углавном остаје на позицијама реформиста. У Хрватској социјалдемократска странка заузима антимилитаристички став и поставља захтев за „ограничење милитаризма и за демократизацију војске“. У току балканских ратова су хрватски социјалдемократи издали декларацију против империјалистичке политике Аустро-Угарске, која посеже за освајањем Балкана.

Димитрије Туцовић 1910 године на Конгресу Интернационале у Копенхагену, говорио је о борби против српских шовиниста и милитариста, али је указао и на неинтернационалистичке ставове других партија, посебно аустроугарске, која их је оставила саме, не покрећући бечке масе у знак солидарности („... дужност заступања права народа на самоопредељење била је са њихове стране готово сасвим занемарена“). И иначе је српска социјалдемократија осуђивала „своју“ буржоазију за освајачке намере према Албанији и Македонији тражећи федерацију балканских народа. У основним погледима и ставу према војном питању, српски социјалисти били су, додуше, под утицајем Друге интернационале, али њене левице, па су им оцене многих питања биле правилне. Другачије је стање било у осталим организацијама: у Словенији, Хрватској и Славонији, Далмацији, Истри, Војводини и Македонији.

Пошто су многа социјалдемократска руководства била забрањена у Првом светском рату, то нису заузела одређене ставове мимо оних под утицајем аустријских и немачких социјалдемократа.

³⁾ Зеленокадровци су боравили у шумама формирани у мање водове, а у случају већих потера уједињавали су своје снаге и узајамно се подржавали.

⁴⁾ Такав карактер побуне потврђује и забрана њене прославе. До 1928 године је бивша ратна морнарица славила пале морнаре као хероје, а тада је министар Хаџић забранио било какву прославу у вези са побуном у Боки и одлажење на гробље стрељаних.

Такви и други догађаји карактеришу стање у нашим земљама већ крајем Првог светског рата, пред стварање државне заједнице свих народа Југославије.

Са завршетком рата отвара се нова епоха заједничког живота наших народа. То је у исто време епоха и заједничке револуционарне борбе која почиње одмах после 1918 године.

*

Ситуацију у Југославији после Првог светског рата карактерише знатна ратна опустошеност, поремећеност привреде, револуционарно стање створено под утицајем Октобарске револуције у Русији, беспослица и глад. Успеси Октобарске револуције снажно су одјекнули у нашим земљама, у које је уз то из непосредног суседства допирао и ехо борбе што ју је водила мађарска Комуна. Спремност наших маса на револуционарну акцију огледала се, између осталог, у приступању великог броја људи у организације партије и синдикате. Напоредно се развијају револуционарни покрет пролетаријата и национално-револуционарни и аграрни покрети сељачких маса. Буржоазија појединих наших земаља веома брзо ствара савез против револуционарног покрета маса, које су тражиле пре свега демократско уређење земље и решење: националног питања, запослености, проблема глади и аграрног питања. Војска угушује покрете беземљаша, као што у крви угушује у Црној Гори и покрет против присилног уједињења. У Загребу је крваво угушена побуна дела домобранске војске.

У таквом општем стању сазван је Конгрес уједињења и створена Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста).

У резолуцији донетој на Конгресу поред осталог (оцене политичког стања, тражења слободе говора и штампе итд.), осуђује се полициски и војни терор, бруталност у гушењу револуционарних покрета наших народа, коју режим спроводи, а устаје и против контрареволуционарних намера према совјетској републици и револуцији у Мађарској. Тадашња влада је, наиме, припремала војну интервенцију против мађарске Комуне, али су се радничка класа и радне масе Југославије одлучно супротставиле тој намери.⁵⁾

Влада је терористичким мерама сломила штрајк и побуне и у томе су војска и жандарми одиграли крваву улогу. Припадници војске и жандарми хватали су железничаре и под претњом бајонета гонили их на рад.

⁵⁾ То је дошло особито до изражаја у генералном штрајку у лето 1919 године (20 и 21 јун) и у низу локалних побуна, као што је она у Суботици, кропролиће у Трбовљу, крвави догађаји на Залоској цести у Љубљани. Оваквих појава је било и у Хрватској, особито у Вараждину, где је после пушкарања с војском које је трајало четири сата ослобођено триста ухашених загорских сељака. У Загорју су у то време стално избијали локални сељачки устанци и нападана властелинска имања.

Очигледно је да је такав општи отпор присилио владајуће кругове да одустану од слања јединица у Мађарску ради гушења револуције. Мноштвом прогласа комунисти се обраћају војницима с позивом да се одупру својим наредбодавцима и одбију да учествују у гушењу револуционарних покрета.

У једном прогласу се поред осталог каже: „Ваше вође официри... заведоше вас... окрените пушке против оних који вам заповедају. Ослободите се. Узмите власт у своје руке. Стварајте војничка, радничка и сељачка већа“.⁶⁾

Активност делегата и учесника Првог конгреса после његовог завршетка била је велика. Тако, на пример, делегати из Новог Сада предузимају мере против марша на мађарску престоницу. Одржавају се састанци с војницима у социјалистичким домовима у Војводини, воде се расправе против милитаризма, пропагирају социјалистичке идеје. У лето 1919 године растурају се по Београду леци којима се војници позивају да напусте касарне, да оду кућама и тамо, заједно с народом и с оружјем у руци, дижу револуцију. У исто време се у неким гарнизонима оснивају тајна војна већа — на пример, у Осијеку, Загребу, Сарајеву и Петроварадину. Прогласи позивају да се оснују радничко-сељачка војна већа, да се не иде у војску и да се у самој војсци откаже послушност. Тако је у 41 пешадиском пуку у Осијеку основана „Црвена гарда“. У Приморској дивизији у Дубровнику војници отказују послушност одбијајући да се транспортују у своје гарнизоне и тражећи да се пусте кућама. У Марибору, у 45 и 36 пешадиском пуку, коњичком пуку и хаубичком дивизиону, било је шест погинулих и петнаест рањених. Почетком 1919 године у демонстрацијама у појединим варошима Црне Горе истичу се паролe против милитаризма и империјализма.

Буржоаски властодршци су брзо схватили озбиљност ситуације и значај ових догађаја. Већ новембра 1919 године предузимају се мере против „бољшевизма“ да не би „продро у војску“. Указује се на агитацију бивших припадника Добровољачког корпуса у Русији, који су „надахнути бољшевизмом“, и наређује да се сви учесници Октобарске револуције лише слободе.⁷⁾ Министар војске Бојовић опомиње да треба предузети све „за спас отаџбине“.

Слом генералног штрајка и пораз баварске и мађарске комуне утицали су, свакако, на опадање револуционарног расположења у нашој земљи, али основни узрок томе је неумешност Партије да организационо и акционо користи револуционарно расположење, док се, међутим, буржоазија брзо снашла и предузела мере.

Из свих ових аспеката треба гледати на став Партије у војним питањима, особито ако се зна да су код једног броја партиских функционера преовлађивали тактичко-акциони погледи и ставови соци-

⁶⁾ Летак ЦК од марта 1919 године.

⁷⁾ У Октобарској социјалистичкој револуцији учествовало је око 30.000 Југословена.

јалдемократа и да је Партија организационо и програмски по низу питања имала нејасне ставове. Ова ће је појава и даље пратити у њеном развитку и борби читав низ година.

Други (Вуковарски) конгрес, одржан улето 1919 године, претресао је и војно питање. Он указује да је циљ Партије да оснује народну и црвену војску. У народну војску, према закључцима Конгреса, укључили би се сви радници и сиромашни сељаци који су способни да носе оружје. Њен је задатак да „обезбеди тековине радничке државе и коначну победу социјализма“. Црвена војска била би активни део народне војске. Задатак јој је да буде веран чувар револуције, да се бори „против свих контрареволуционарних завера, атентата и напада“. Истиче се захтев за изборност старешине у војсци.

Иако се време када је одржан Други конгрес карактерише тиме што се готово сав пролетаријат налази на страни КПЈ и Треће интернационале, процене донете на Конгресу су такве као да се ништа није променило у бурним догађајима од Конгреса уједињења до тада. Конгрес није по низу питања, па ни по војном, отишао напред.⁸⁾

Из материјала Конгреса јасно се види да питање формирања војске како је било постављено на Конгресу има више декларативан карактер и да није саображено могућностима. То је са војног и уопште револуционарног гледишта, вероватно, пропуштена прилика. Читав ток догађаја и акције на које смо летимично указали погодовали су организованијој револуционарној акцији. Многи догађаји, нарочито они у 1919 години, указивали су на одличне могућности за отворену револуционарну акцију, јер су многи војници, па и официри, били вољни да иду заједно са комунистима у оружану борбу. Сви су, додуше, мислили да је револуција близу, али Партија није свој рад усмерила на мобилизацију, припремање и организовање маса за оружани устанак. Писало се и говорило о револуцији, али је остао практичан рад на организовању тога потхвата. Одмах после свршетка рата није се, међутим, могло поставити питање недостајања искусних војних кадрова за војно организовање. Људи тек што су изишли из ровова, а добар број је имао искуства и из Октобарске револуције. Партија је, пак, бројала преко 60.000 чланова, а синдикати 300.000. Зато се намеће очигледан закључак да је у односу на могућности војног организовања поглед био замагљен, а судећи по одлукама

⁸⁾ Резолуција о политичкој ситуацији и задацима КПЈ, донета на Другом конгресу 1920 године, сасвим је неодређена: „бити спреман увек и свим снагама за руску пролетерску револуцију“; „на терор и насиље реакционарне буржоазије... припремити, организовати и подузети све оне мере које су се у борби осталих комунистичких партија... показали снажним и успешним у правцу одбијања напада на радничку класу и очување чистоће Комунистичке партије“.

Из дискусије се види да се не тежи обарању буржоаског поретка, да се овај поредак не напада, него се расправљају мере „које покрет треба да предузме како би се заштитило од напада буржоазије и њене државе“.

Конгреса, више декларативан него практичан и целисходан.⁹⁾ Из тих разлога су запостављени и рад у тадашњој војсци и рад на организовању властитих оружаних снага.

Ипак, не треба заборавити да је овај револуционарни покрет до којег је дошло непосредно после рата, био масован и да је уједињено готово сав пролетаријат Југославије, као и огромне масе сељаштва. Развила се пропаганда за револуцију, те су деценијама живеље успомене на тај период веома снажног и масовног револуционарног рада. У судбоносним данима почетка Другог светског рата нарашће поново масовне револуционарне снаге, али овај пут је КПЈ, поучена управо и великим искуством из првих година своје револуционарне борбе, била искусан кормилар.

*

Злогласна одлука — Обзнана¹⁰⁾ — којом се забрањује Комунистичка партија Југославије, оставила је радничку класу без своје легалне партије.

Међутим, у децембру 1922 године Пленум ЦК КПЈ доноси одлуку да се створи нова, легална организација, тако да почетком 1923 године долази до оснивања Независне радничке партије Југославије (НРПЈ), која поново повезује Партију с масама.

У односу на војно питање НРПЈ, једнако као и Други конгрес, стоји на гледишту да уместо стајаће војске треба увести систем наоружаног народа. У образложењу се наводи да стајаћа војска има особит значај за буржоазију, а да би се ова ослабила, ту војску треба заменити системом наоружаног народа.¹¹⁾

Партијска конференција одржана јануара 1923 године ставља у задатак, поред осталог, да се води пропаганда против рата и ровање против СССР, да се најенергичније развије пропаганда против фашизма и предузме све за стварање радничке одбране. Образује се и одбор за руковођење антимилитаристичком пропагандом „која не сме бити ограничена на понављање општинских места и отрцаних фраза“. Одбор је био дужан да организује своју информативну службу и да у исто време развија најодлучнију борбу против милитаризма. Та борба не сме бити истоветна са ситнобуржоаским пацифизмом. Уместо бежања од војних дужности, задатак је чланова Партије да у војсци врше најживљу пропаганду напредних идеја и да се боре против милитаристичке политике буржоазије. У ту сврху треба организовати и посебне одборе. Такви и слични погледи и став према антимилитаризму нису увек, па ни овог пута, резултирали из марксистичке процене југословенске ситуације и задатака, већ су низ година стављани на дневни ред по директиви Коминтерне. Свакипут кад би Ко-

⁹⁾ Разлог је и у томе што се у многим организацијама осећао утицај Друге интернационале. Он је очигледно и овде, баш на војном подручју, утицао и на оцене и на акцију.

¹⁰⁾ Обзнана је 2 августа 1921 године замењена Законом о заштити државе.

¹¹⁾ Овакве поставке су биле нереалне с обзиром на ситуацију у земљи и стање у Партији у оно време.

минтерна оштро указала на тзв. АМИ (антимилитаристички) рад, то би се питање, али тек као питање, а не и као довољно конкретна и усмерена акција, нашло и код нас „на дневном реду“.

Став НРПЈ по војном питању разрађен је у „Раднику“, тадашњем органу Партије, у напису „Против стајаће војске“¹²⁾. Захваљујући таквим ставовима и активности, у Хрватској, нарочито у Загребу и Карловцу, води се акција против поступака са људима у војсци. Демонстранти су, на пример, на годишњицу Октобарске револуције дошли пред касарне у Загребу истичући антимилитаристичке паролe; слично се догађа и у Нишу. Борба против милитаризма води се писаном речју и акцијама.

Напади фашистичких организација, као што су ОРЈУНА (Организација југословенских националиста), СРНАО (Српска национална омладина) и сличне, на радничке организације само су потстакли отпор пролетаријата. Тврда радничка песница супротставила се тим нападима. У више места створене су „чете пролетерске одбране“¹³⁾.

¹²⁾ Читав низ чланака у „Раднику“ обрађује аспекте војног питања: задуженост народа и војни дугови, дугови земљорадника у вези са издацима за војску. „Радник“ разголићује пројект закона о устројству војске, затим пише против апсолутизма, против војничке беде, о експлоатацији војника, о томе да војници гладују, о страдањима регрута итд.

¹³⁾ До оснивања чета пролетерске одбране дошло је 1923 г. у Словенији. Њихов је организатор био Станко Вулч, истакнути комунистички борац. Он их је називао „пролетерске акционе чете“ и организовао у Љубљани, затим у рудницима у Загорју и Трбовљу и у Јесеницама. Чете су биле наоружане бомбама и револверима, те су се могле одлучно супротставити орјунашким бандама. Тако је 1 јуна 1924 дошло до тешког сукоба и улличних борби у Трбовљу, у којима су омладинци пролетерске чете сузбили „Орјуну“ и распршили те фашисте „тако да им ни полиција није могла помоћи“ — како се то каже у једном летку СКОЈ-а. У овим улличним борбама убијена су тројица вођа „Орјуне“, после чега су и акције орјунаша ослабиле.

Ова радничка одбрана имала је, дакле, задатак да равном мером одговори на фашистичка насиља и штити радничке организације, зборовe, установе и покрете. Поред Словеније, посебан успех у организовању чета пролетерске одбране постигли су комунисти у Далмацији, где су се одбранбене чете такође показале надмоћним над Орјуном и ућуткивале ове фашистичке погромаше.

Попут ових пролетерских одбранбених чета постојале су у неким селима сеоске одбранбене чете. Тако у једном упутству ЦК из 1933 године Обласном комитету за БиХ препоручује се да се у току организовања акција сељака за одбрану од насилног прикупљања пореза и дугова и у оквиру других акција за побољшање животних услова сељака ствара и сељачка одбрана.

Питање пролетерске одбране дуго се протеже кроз историју наше Партије. Тако имамо и опширну Директиву ЦК (из 1934 године) о оснивању пролетерске одбране, у којој се најпре истичу успеси ове форме одбране постигнуте у периоду 1921—1926 у борби против „Орјуне“ и четника, па се налаже оснивање чета пролетерске одбране за борбу против војно-фашистичке диктатуре великосрпске буржоазије. Директива прописује од каквих кадрова да се оснивају чете (од борбених радника, сељака и омладине), организационе форме („у свакој вароши, у сваком селу где постоји организација Партије, СКОЈ-а... мора се организовати одбранбена чета“), тактику и наоружање (предвиђа се хладно оружје, а ватрено се не сме имати и мора се избегавати његова употреба), као и каква треба да буде дисциплина одбранбених чета.

Поред формирања чета пролетерске одбране у Далмацији су успостављене везе и са војском, из које су добијани извештаји и дописи. Пре одласка у војску фебруара 1925 године дат је задатак да се одржи курс са око 60 омладинаца ради упутства за практичан рад у војсци. Далматински омладинци организују акције у касарнама Солина и у Пљевљима, одбијају полагање заклетве (што је било и нерелано и неправилно) и организују штрајк због слабе хране. Није тешко увидети да код одбранбених чета и рада у војсци, слабости долазе до изражаја, нема успешног конкретног рада, директиве, ставови и задаци су уопштени, нејасни и нерелни.

Кад се говори о раду у војсци свакако највећу пажњу заслужује активност Станка Вулча¹⁴⁾ почетком 1925 године. То је узоран пример првих покушаја организованог рада. Већ и чињеница да је заједно са Вулчом било ухапшено око четрдесет другова и неколико војника, да су га властодршци мучки уморили и да нису смели ићи у јавност са случајем, јер је то показивало њихову слабост — сведочи о значају његове делатности. Вулч се по доласку у Београд повезује преко Косте Новаковића са војницима у београдској тврђави и успева да окупи двадесетак људи.

За време боравка и рада у земљи Вулч је разрадио неколико упутстава као што су: Обавештајна служба у војсци, Пропагандни рад у буржоаским војскама, Пројект теза за АМИ рад, Наша тактика и стратегија, Како треба стварати илегалне ћелије у војсци итд.

Вулчов рад је први конкретнији организован рад на војним питањима. То су, после Обзнане, прве значајније организације комуниста у војсци, то су прва наша упутства за рад увојсци. Већ сама питања која је Станко Вулч обрадио сведоче да је он са највећом озбиљношћу пришао своме задатку. Његов рад у земљи поклопио се и са одлуком Коминтерне о реорганизацији такозваних војних отсека — и о томе да тај рад мора примити масован карактер. Међутим, још читав низ година тапкаће се углавном на месту, иако је одлука, бесумње, била правилна.

Дакле, рад у војсци и на војном питању у овом периоду карактерише нерелност процена и многих директива као и појединачни покушаји организоване акције.

*

Период између III и IV конгреса значајан је по покушајима да се прилике у Партији среде.

Трећи конгрес КПЈ, одржан у мају 1926 године, поставља задатак да се развије најживља пропаганда и агитација против мили-

¹⁴⁾ Станко Вулч је никао из наше средине и наше конкретне борбе. Он је био један од руководилаца одбранбених чета у рудницама у Трбовљу и Словеначком Загорју. Касније одлази у СССР, где свршава комунистички универзитет и посебан војни курс, те га враћају назад у земљу на тзв. „М“ рад (војни). Задатак му је био да створи војну комисију при ЦК КПЈ, јер се проценило да дотада није у војсци ништа озбиљније учињено.

таризма, који гута више од трећине целокупног државног буџета и пада свом тежином на леђа радника и сељака. На Конгресу се дискутовало о извештају мандатске комисије у вези с мандатима комуниста из војске. Из извештаја се видело да је рад у војсци специјалан и налази се ван оквира Партије, те се о њему није расправљало у Политбироу, а ни у Секретаријату ЦК. Та карактеристика рада говори о томе да се нису извукла искуства из одличних резултата рада Станка Вулча; она сведочи о рецидивима несагледаног значаја правилних организационих решења тако значајног питања као што је војно.

Током дужег времена имало се погрешно гледање на војно питање: акционе пароле су биле нереалне, задаци нису конкретизовани, није било организованог рада на ширењу утицаја Партије у војсци итд. Међутим, 1928 године прихваћено је гледиште да је потребно организованије приступити регрутима¹⁵). Затим, све више се разбијало схватање да је војни рад задатак „специјалних ресора“.

Партиска штампа оног времена износи примере мучења војника, давања покварене хране, пише о терору у Македонији и сл. У Хрватској, нарочито у Загребу, осећају се резултати акција које Партија спроводи у војсци. Иза њих у то време стоји друг Тито који у Загребу непосредно руководи антимилитаристичким радом.

Какво је било расположење маса за акцију најбоље се могло видети по демонстрацијама у Загребу поводом догађаја у Народној скупштини (убиство Радића).

После демонстрација, „Класна борба“ анализира како су ове догађаје дочекале радничке организације. Пароле Комунистичке партије преносиле су се муњевитом брзином са једне колоне демонстраната на другу и одмах биле у целости прихваћене од масе. Повлачећи искуство из тако значајних догађаја, загребачка организација указује да су комунисти стварни вођи радних маса, али нису довољно правилно оценили, нарочито нека нижа руководства, расположење и спремност маса за овакву одлучну борбу. Нека нижа руководства у Загребу била су неодлучна, пасивна и изгубила се у овим догађајима. Месни комитет је из тих акција извукао поуке и искуства, указао на слабости које су се испојиле, истичући да борба на барикадама није била довољно покретна, маневарска, да је изостала примена изненађења итд. Исто тако указао је на потребу још јачег рада по војним питањима, јер су догађаји потврдили да је и могућно и неопходно непосредније прилажење томе питању.

Након многих пораза и поднетих жртава пролетаријат Загреба, предвођен партиском организацијом, којој је на челу као секретар Месног комитета био друг Тито, привирут је после толико година по-

¹⁵) Поводом регрутације за војску 1928 године Политбиро ЦК даје задатак да се установи број чланова Партије и СКОЈ-а који одлазе у војску и да се од њих образују кружоци од пет људи; да се пре тога са регрутима, на излетима и сл., одрже пријатељски и индивидуални разговори, а на сам дан одласка у војску да се издаду антимилитаристички леци.

вео масе у демонстрације и борбу. То је најбитније и најзначајније, особито стога што су демонстрације показале спремност и одлучност радних маса да прихвате пароле Комунистичке партије. Тиме се могао јасно сагледати значај организованог деловања и у војсци, преласка са одлука на организовану акцију.

Иако се активност СКОЈ-а у борби против фашистичких организација употпуности не може сврстати у оквире војног питања ипак је бар у извесној мери саставни део тога.

Активност СКОЈ-а особито се испољава од 1924 г. у организовању одбранбених чета. Међутим, рад у војсци је често био — општа агитација против рата, а не и борба за побољшање положаја војника, за скраћење војног рока итд., а управо то су она питања која могу мноштво младог света што служи војску мобилисати и привући комунистичком покрету. Почетком 1927 донета је одлука да се при окружним комитетима стварају АМИ — апарати за проширења рада у војсци. Међутим, она није била потпуна баш зато што се није довољно конкретно сагледао и садржај тога рада.

За овај период као и за неколико година касније карактеристично је, а то треба истаћи, да је било рада у војсци, да су поједини комунисти радили, изводили акције итд., али су деловали на основу општих идеја — често и нереалних — и без помоћи од стране партиских руководства и најчешће без непосредне везе са њима. Дакле, није било организованог рада, плански усмераваних акција.

У разради задатака рада у војсци ипак се истиче писање „Младог бољшевика“. У њему се говори да млади човек, служећи војску, никад не сме заборавити да припада радном народу, не сме да бежи од учења и усавршавања у војсци, не сме да „забушава“, јер „револуционарни пролетер и сељак мора да се служи пушком, митраљезом и топом“. Бити примеран војник — каже се даље — не значи да није могућно бити још примернији друг, а једно и друго дају основе да се чува и негује достојанство човека.

*

Октобра 1928 године одржан је у Дрездену IV конгрес КПЈ. Пре тога је Ки упутила чланству КПЈ „Отворено писмо“. У исто време с упућивањем „Отвореног писма“ распуштено је фракционашко вођство и постављено ново, чији је стуб био Ђуро Ђаковић. После шестомесечног рада новог руководства прилике у Партији су се толико средиле да се могао сазвати Конгрес. У односу на питање које овде разматрамо, Конгрес је донео резолуцију о ратној опасности, о борби Партије против рата и закључак о раду Партије у војсци. Одлучено је да у циљу популаризације партиске линије која је одређена на Конгресу „Борба“ разради и штампа низ чланака.

У делу резолуције који се тиче организационих питања у погледу рада у војсци понављају се већ добро познате ствари: да се мало пажње поклања омладини која је одлазила у војску и, уопште,

да се рад у војсци запоставља. Конгрес је, тражећи боља организациона решења, ставио у задатак Централном комитету да образује и активира шест комисија, од којих би једна била војна. У другом делу резолуције констатује се да је војска део буржоаског апарата који је пролетаријат дужан да у својој револуцији сломи, а не да „демократизује“. Даље се каже да српска буржоазија покушава створити за себе поуздану војску поред осталог и „изоловањем војништва од становништва и хајком међу војском против комуниста“. Дужност је партиских организација — речено је тада — да истичу и помажу „и оне делимичне захтеве војника који јачају класну борбу у војсци и помажу савез међу војницима радничко-сељачког покрета и радницима и сељацима изван војске“.

Сва ова питања која се односе на војно, нема сумње, постављена су начелно правилно али делом и неконкретно. Док се, с једне стране, тежи ослобођењу од опортунистичких и секташких гледишта и указује на значај масовног рада у војсци, с друге се, пак, многим питањима рада у војсци није прилазило са становишта југословенских услова него су се најчешће адаптирале одлуке Коминтерне.¹⁶⁾

На VI конгресу КИ одржан је реферат о могућностима борбе против опасности империјалистичких ратова. У резолуцији поводом извештаја о VI конгресу КИ, IV конгрес КПЈ „потпуно одобрава тактику борбе против рата“ о којој је реч у поменутом реферату и „налаже ЦК да води најенергичнију борбу против потцењивања ратне опасности“. Конгрес је, доследно реферату VI конгреса КИ, размотрио на исти начин војно питање и стао на гледиште да су могуће три врсте ратова: рат између империјалиста, рат империјалиста против пролетерске револуције или земље у којој се изграђује социјализам и, на крају, национално-револуционарни рат. Утврђена су гледишта и став пролетаријата према тим ратовима. Међутим, у борби против империјалистичког рата, коју треба започети пре него што он отпочне, треба пре свега имати јасан став о пацифизму, развити борбу против шовинизма, а све то повезати са свакодневним револуционарним радом Партије у масама. Затим је обрађено питање борбе у време самог империјалистичког рата, као и одбране Совјетског Савеза од империјализма.

Иако се у материјалима IV конгреса констатује, између осталог, да је једна од главних грешака у томе што се рад у војсци потцењује (што је објашњено гњилим наслеђем социјалне демократије), нешто конкретније није одлучено у погледу организовања масовног рада и утицаја КПЈ у војсци.

Као партиски орган, „Борба“ је обрађивала и популарисала рад у војсци. Тако она објављује заједнички проглас ЦК КПЈ и ЦК

¹⁶⁾ Балканска комунистичка федерација тако је мајским прогласом упутила позив „за коначно обарање капитализма“. Војници су позвани да не буду крвници своје радничке класе, да не иду против Совјетског Савеза, већ да активно помажу револуционарни покрет.

СКОЈ-а регрутима, као и чланак у коме се уверава чланство СКОЈ-а да се у војсци може радити. У „Класној борби“ је обрађено питање уличних борби. Између осталог се каже да се о том питању није, нажалост, дотада расправљало, али му убудуће треба поклонити већу пажњу. Све партиске организације су дужне да упознају тактику уличних борби.¹⁷⁾

„Пролетер“, централни орган КП, писао је опширно о свим овим задацима. Објављен је велик број чланака о значају освајања маса, о задацима омладине, која мора појачати антимилиитаристички рад. Истакнуто је да се сасвим мало ради у војсци, а да се војни буџет повећава. „Пролетер“ одлучно устаје против индивидуалног терора супротстављајући му оружану борбу; указује на то да је у првом периоду оружани устанак парола агитације, а не акције, па се затим оштро изјашњава против припремања рата и милитаризације путем „Сокола“. Лист објашњава ко је пријатељ војника и како треба радити у војсци.¹⁸⁾

Као последица оваквог писања настао је и индивидуалан али недовољно организован рад комуниста у војсци.

Смрћу Ђуре Ђаковића, који је мучки убијен, Партија и њен ЦК изгубили су човека који је био оличење рада у масама, оличење мобилизације маса. Тадашње руководство је неправилно оценило ситуацију и оружани устанак истакло као акциону паролу. Последице тога су биле тешке: изолација од маса, падање под удар монархофашистичког терора, стотине најбољих активиста Партије бачено је у затворе и многи су од њих убијени. А у руководству због свега тога долази до групашења, шире се сплетке и јавља деморализација.

У вези са паролом о оружаном устанку коју је истакло руководство КПЈ размотрићемо тадању инструкцију за рад партиских организација у војсци и морнарици. У инструкцији је обрађено мноштво питања: значај антимилиитаристичког рада, рад са регрутима, успостављање везе са касарнама, стварање ћелија у касарнама и на ратним бродовима, садржај и облици рада војничких и морнаричких ћелија, руковођење месних и покрајинских комитета овим радом, конспирација у раду, штампа и информативан рад, рад међу отпуштеним резервистима, у полувојним организацијама, као и рад организација СКОЈ-а у војсци.

¹⁷⁾ И многе друге партиске одлуке су на тој линији, као например: резолуција пленума о организационом питању (27 фебруара), резолуција Политбироа у априлу 1930 године, резолуција на саветовању СКОЈ-а јануара 1931 године.

¹⁸⁾ У том духу, на мање или више исти начин, пишу и остали листови и публикације: „Класна борба“, „Комунистички билтен“, „Млади бољшевик“. Тај став се огледа у прогласима, лецима, и закључцима, као што је закључак Покрајинске конференције КПЈ за Србију 1932 године, а под утицајем писма ЦК КПЈ. Тако летак ПК Србије из тога времена носи паролу „Живео оружани устанак радника и сељака“!

Иако нису сва спроведена у пракси, питања која разрађује ова инструкција свакако заслужују пажњу и својим бројем и значајем¹⁹⁾.

Требало је да садржај организованог рада буде руковођење свакодневном борбом војника за већа права и људски однос, повећујући то са општом борбом маса. Питања хране, плата, затим шишање, врећање и разна шиканирања — све је то претстављало основ за рад. Исто тако поставио се захтев да команда буде на матерњем језику, да се одобри читање радничко-сељачке штампе, да се призна право гласа војницима. Све је то имало за циљ да се спречи да диктаторски режим искоришћује војнике за гушење радничких штрајкова и побуна.

Није ни потребно истицати колико су за тадање политичке услове ови захтеви били нереални. Овакав садржај рада у војсци није се могао остварити без масовне борбе у земљи и општих политичких услова, а њих није било.

Што се тиче партиских организација, оне су, по тој инструкцији, биле дужне да руководе војним ћелијама и свестрано их помажу у раду, да им обезбеде место за састанке, материјал за летке и сл. Руковођење треба да иде само преко специјалног инструктора, а покрајински комитети одабираће најважније војне објекте којима ће непосредно руководити.

Од изузетног значаја било је држање војника у курсу политичких и локалних прилика. Зато им је требало обезбедити штампу и омогућити да што пре дођу до вести од куће, из творнице, да буду обавештени о незапослености итд.

На сличан је начин требало радити и с отпуштеним војницима, резервистима и у полувојним организацијама.

Поред тога, истицао се значај привлачења омладине за рад у војсци. СКОЈ, међутим, није стварао посебне ћелије у војсци, него су проверени скојевци улазили у састав партиских ћелија.

То су главни моменти из инструкције за рад у војсци у овом периоду.

Какав је био практички рад који је уследио после ових инструкција? На Светском конгресу против империјалистичког рата у Амстердаму о томе раду говорио је поручник Миладиновић из 32 артиљеријског пука у Марибору. Он је своје излагање завршио апелом за стварање илегалних организација у војсци и морнарици, апелом за поткопавање војних снага буржоазије... као и за подизање оружаног устанка „заједно са радницима и сељацима, под руководством Комунистичке партије“.

¹⁹⁾ У првом делу инструкције пошло се од карактера војске и погрешне констатације да постоје „изванредно повољни услови за рад у војсци“. Уочило се да у војсци постоје „спонтани покрети“ које комунисти треба само да искористе.

Побуна и „устанак“ у Марибору последица су управо таквог, погрешног, курса ондашњег руководства КПЈ на оружани устанак против монархофашистичког режима у земљи. У лето 1931 године створена је у Марибору организација чији је задатак био популаризација комунизма, организовање оружаног устанка у гарнизону и преузимање власти. Организацијом је руководио поручник Милојковић, симпатизер Партије. Најближи му је сарадник био потпоручник Атанасковић. Рад њихове организације карактерише се потпуним отсуством реалног гледања на ситуацију и неорганизованосту. Састанци су одржавани под руководством теренске организације. Без икаквих озбиљнијих припрема организација је намеравала да ноћу између 16 и 17 априла 1932 године преузме власт у мариборском гарнизону. У ту сврху су организатори написали и проглас. Акција је била одложена, али је десет дана доцније поручник Милојковић „провалио“ свој рад. Долази до хапшења. Поручник Миладиновић успева да побегне. Касније је преки војни суд учесницима ове акције изрекао драстичне казне: осуђени су неки на смрт, а неки на дугогодишњу робију.

То је, очевидно, период превирања у редовима руководства. Тако је 1930 године смењено руководство са Мартиновићем на челу. Али ново руководство, са Мавраком на челу, није променило линију рада Партије: није укинута парола о оружаном устанку.²⁰⁾

Међутим, у том периоду — монархофашистичке диктатуре — било је реалних снага које је требало правилно организовати. У то време снажно јача утицај Партије у студентском покрету. Често је долазило до оружаних сукоба између сељака и жандармерије, нарочито између сељака и органа финансиске контроле, такозваних „прегледника“. У Лици су 1932 године избили жестоки оружани сукоби између сељака и жандармерије. Велик број револуционара је изведен пред суд, али већ 1933 године са робије стижу прекаљени кадрови, који су издржали казну. Они просто препорођују рад партиских организација. Стварају се месни комитети. Током 1933 године избија преко 26 штрајкова итд.

Друг Тито излази на слободу 1934 године. Обнавља се Покрајински комитет Хрватске, у који улази и друг Тито.

Говорећи о овом периоду и о пароли оружаног устанка, друг Тито истиче да је главна грешка руководства била што није знало оценити ни ситуацију ни однос снага. Са неконсолидованом Партијом, још изолованом од маса, оно је ишло на курс оружаног устанка. То је била, како каже друг Тито, обична авантура и злочиначко поступање са малобројном Партијом.

²⁰⁾ Тек у јуну 1933 ЦК КПЈ у прогласу „свим организацијама и члановима КПЈ Србије“ подвлачи да је парола о оружаном устанку у суштини била погрешна и да се „завршава период дезорганизације и међусобног супротстављања властитих снага“.

Важни елементи оружаног устанка — поред оних које смо напред навели — јесу сељаштво и веза са војском. Партија је, међутим, имала врло слаб утицај на сељаштво, а поготово на војску, иако се о томе много писало.

Чињенице које су наведене у овом излагању у целости потврђују констатацију друга Тита. Што се тиче војног питања, може се веома рељефно сагледати колики је његов значај у вођењу маса и за револуционарну борбу.

*

Четврта земаљска конференција била је децембра 1934 године у Љубљани. Партија је извукла поуке из периода 1929—1931 године, указујући на погрешке у борби против војно-фашистичке диктатуре. На самој Конференцији поднет је реферат о раду у војсци. После разматрања опште ситуације осветљено је питање односа комуниста према рату с принципијелних позиција, а затим се прешло на разматрање где и како започети рад. Реферат је, готово на исти начин као и дотада, указао на потребу организовања масовног покрета против рата и на потребу стварања партиске организације у војсци.

Земаљска конференција је одобрила упуте ЦК за рад у војсци налажући да ЦК обрати пажњу спровођењу у живот тих директива, да се организацијама указује стална и практичка помоћ и да ЦК треба да осигура излажење листа за војнике и морнаре.

Констатујући у својој оцени, која није била без утицаја Коминтерне, да идеја јуриша сазрева у тaborу израбљених и угњетених маса, Конференција у закључцима набраја задатке Партије у борби против империјалистичког рата. Констатовано је да је нарочито опасно и недопустиво заостајање рада у војсци и морнарици, међу регрутима и резервистима и у војним предузећима. Још једном се констатује да већина организација Партије и СКОЈ-а није ни приступила томе раду. Те констатације, као што се види, појављују се у суштини на исти начин готово читавих петнаест година: раније због утицаја реформизма, а доцније због неодлучности и нерешених организационих питања партиског рада, као и нереалних акционих парола за рад у војсци. Ипак, ове године се већ отварају нове перспективе, постепено се ломи отпор. Резолуција одлучно захтева да свакоме ко такав рад одбије или га саботира нема места у Партији и СКОЈ-у. И поред свега, не иде све онако као што се жели и предвиђа у резолуцијама и другим партиским директивама.

После IV земаљске конференције у току те — 1934 — године, на више седница ЦК је претресао рад у војсци: антимилитаристички рад, ратну опасност и све оно о чему се говорило на конференцији, у штампи и прогласима. Тако су почетком године претресана искуства радничког устанка у Аустрији и дата оцена улоге социјалдемократата. Касније су ова искуства била предмет разговора вођених

заједно са ЦК КП Аустрије на две седнице. Улето 1934 године посебно је претресан антимилигаристички рад, па је закључено да се свим обласним комитетима пошаље писмо о овоме раду и да се о томе задатку израде инструкције за СКОЈ.

Већ почетком августа те године друг Тито присуствује седницама ЦК на којима се врше припреме за конференцију, при чему се обично њему поверавају послови у вези са војним питањима. Тако је закључено да пројект одлуке о АМИ — раду треба да заврши друг Тито, а исто тако и директиву о стварању одбранбених чета и да редигује антиратну резолуцију.

Поводом VII конгреса Коминтерне, који је на дневном реду имао и питање борбе против фашизма и империјалистичког рата, организована је дискусија чији је циљ био да се усвоји линија Коминтерне. У вези са питањем борбе против империјалистичког рата претресени су проблеми рада у војсци и морнарици. Константовало се да се задаци нису променили, али да се Партија и у овом питању још врти у кругу, да се на томе скоро ништа није учинило. Тада набројани разлози очигледно нису били једини; узроци недостатака овога рада били су дубљи и значајнији. Тада се сматрало да руководећи људи нису помагали нижем кадру, да је рад у војсци прилично олако схваћен, да многа питања која су се тичала начина рада у војсци нису била рашчишћена и јасна, да је сада важно успоставити у војсци револуционарно језгро, да треба имати добру технику, да ЦК мора да даје већу помоћ, а да другове у војсци треба васпитавати већој самоиницијативи.

Друг Тито је, пошто је у земљи учествовао у организовању штрајкова и пошто је неко време провео у Москви, био 1935 године распоређен на рад у Балкански секретаријат Коминтерне. У својој биографији он каже: „Највише сам пажње посветио студију економије и филозофије, а особито сам се бацио на студиј војне литературе читајући прије свега Фрунзеа од руских писаца, а затим нарочито немачке класике Клаузевица и друге. Тако сам за време свог боравка у Москви умногоме проширио своје знање о војним проблемима“.

Није тешко увидети са колико пажње прилази друг Тито раду на војним питањима. Такав рад уродиће разноврсним и богатим плодовима још пре 1941 године, а у целости победоносно у Народноослободилачком рату и послератној изградњи Југословенске народне армије. Већ тада се назире визија будућих догађаја, а рад Партије постаје ефикасан зато што се сагледава значај организациског питања, што Партија узима курс на власти марксистичке процене стања и расположења у земљи, па иако илегална, она се повезује са широким масама и снажно утиче на њих.

На основу правилнијих оријентација тада се увиђа потреба да се антифашистичка борба уједини са антиратним покретом, а комунисти су били дужни да успоставе везе између војске и народа,

јер се „војничка маса не сме препустити на милост и немилост фашиста“. Рад у војсци треба да обухвати: захтеве за демократизацију војске, за политичка и грађанска права војника, борбу војника против шовинистичког, милитаристичког и противнародног васпитања, захтеве да се из војске истерају фашистички официри. За такав рад треба се користити свим легалним и полулегалним формама и борити се за утицај у оним организацијама које се баве војним васпитањем.²¹⁾

Из досадашњег разматрања овог периода може се, додуше, закључити да није било довољно масовног и организованог рада, онаквог какав се желео и какав је био потребан у датој ситуацији у војсци, али је било резултата, што се види управо по реакцији властодржаца и генералштаба бивше војске. Тадањим властодршцима је било познато да је борба комуниста у војсци „уперена првенствено на слабљење војне силе и на промену војне структуре и начина употребе“, и да се то води „идеолошким путем и стварањем ћелија и придобијањем војника за класне и револуционарне сврхе“.

Такав рад комуниста у војсци присиљавао је властодршце и њихове команде да предузимају организоване нападе против револуционарних снага у тадањој војсци. „Програмом рада на сузбијању ширења марксизма у Краљевини Југославији“ заводи се у тадањој војсци беспштедан терор. Полициске и општинске власти биле су дужне да достављају списак свих младића од шеснаест година навише „који су сумњиви као комунисти“. Тај се податак уносио у регрутни списак, а ове омладинце одвајали су за време служења војске од њихових мештана. Над њима се у војсци морала вршити строга контрола, а није им се смела дати дужност ордонаса, курира, писара и сл.

У инструкцији се, затим, разрађују и друге мере контроле, у које се укључују и цивилни агенти. Разрађује се, исто тако, и „вапитни“ рад који треба да спроведу непосредно „команданти пукова и батаљона, а никако млађи официри“. Даље се наводи да су „добростројство војни судови, врло брза и строга суђења комуниста, чега се треба држати, а саопштавање пресуде свим војним лицима... добро ће деловати“.

Све те мере властодржаца нису могле сузбити утицај и рад комуниста. Читаве групе радника долазиле су у војску припремљене од својих синдикалних организација, са инструкцијама како да сачувају своје достојанство од шикане за време служења војске. Развијен је жив рад у војсци у Сиску, Славонском Броду, у 35 пуку

²¹⁾ И омладинске организације су на IV конференцији добиле задатак, јер „организације нису ни приступиле раду међу регрутима, у војсци и морнарици“. У писму Покрајинском комитету СКОЈ-а привремено руководство указује још једном на значај борбе против рата и фашизма, као и на рад међу регрутима. Ипак, неких битних нових момената, који већ досад не би били познати, нема.

у Загребу у војнотехничком заводу ваздухопловства, у војнотехничком заводу у Крагујевцу и у многим другим местима.

Коминтерна је пред свој VII конгрес дала оцену рада КПЈ за период од 1928 до 1935 године, тј. за део о коме је овде било говора. Она притом не увиђа и своје пропусте и грешке. А треба истаћи да је Коминтерна, уместо да КПЈ помогне у сагледавању свог рада, својим интервенцијама и директивама уносила збрку и неразумевање и по војном питању.

Захтевајући спровођење организованог рада у војсци, Партија је показала спремност и на примену оштрих форми борбе, али је устала против малограђанско-анархистичких метода индивидуалног терора.

Занимљиво је да се о војним питањима водила дискусија и на робији, како нам то сведочи Затворски билтен из 1936 године у своја три броја. Расправљало се о ставу у случају мобилизације, о значају и могућности партизанског рата итд.

Ова је година, у војном погледу, свакако значајна због одласка хиљаду и више добровољаца — чланова КП у Шпанију, који ће и тамо и у устанку 1941 године имати баш на подручју организовања револуционарне војске огромну улогу.²²⁾

Долазак друга Тита за генералног секретара Партије 1937 године и повратак руководства у земљу значио је преокрет у раду Партије и по војном питању. Партија узима курс повезивања са мамама, доносе се правилна организациона решења, сређују се прилике и чисте се партиски редови од групаша, троцкиста и свих оних који су ометали нов курс Партије. Досадашња разматрања показала су суштинске узроке слабог рада у војсци. Од 1919 до 1937 године ваља рећи да од тих слабости нису били имуни ни неки истакнути парти-

²²⁾ КПЈ је била међу првим Комунистичким партијама које су почеле слати борце у помоћ херојском шпанском народу. Југословени су, исто тако, били међу првима који су 1936 године сачињавали језгро интернационалних бригада. У Шпанији је ратовало око 1.200 наших другова. Из земље је, многим каналима које је Партија организовала, отишло у Шпанију око 700 људи, а остало су били југословенски радници из рудника и фабрика Француске, Белгије, САД и Канаде, као и из СССР. Борећи се на тлу Шпаније, многи су се од њих већ тамо оспособили за руковођење војним јединицама. У редовима југословенских добровољаца било је: 2 потпуковника, 8 мајора, 35 капетана, 105 поручника, 50 политичких комесара и 86 водника. Стицање војних искустава и оспособљавање кадра у овим борбама добијају још више у значају јер падају у време које претходи избијању новог оружаног сукоба — Другог светског рата.

Од 670 преживелих бораца, 250 се илегалним каналима пребрали у земљу, један број је страдао у логорима, неки су погинули борећи се у Црвеној армији, а неки су учествовали у Покрету отпора Француске. У Народноослободилачком рату је погинуло 130 „Шпанаца“. Из редова шпанских бораца проишли су многи највиши војни руководиоци ЈНА, између осталих 29 генерала и 54 народна хероја. Све ове чињенице сведоче о напору и жртвама датим за оспособљавање револуционарних војних кадрова наших народа у њиховој борби за слободу.

ски руководиоци. Такво је стање било све до доласка друга Тита за генералног секретара Партије. Он је, попут свих великих револуционара и истинских народних вођа, непосредно познавао питање које му је, као што је већ напред речено, делимично и посебно поверавано и у дотадањем раду. Под руководством друга Тита заузет је потпуно одређен и јасан став у војном питању. Извлачењем искустава из развоја тадањих догађаја очигледно се видело да у револуционарној борби не може бити успеха без револуционарног рада у војсци, али таквог рада „који ће сједињавати политичку борбу у творницама са борбом у касарнама и бити руковођен партиским организацијама у самој војсци“.²³⁾

Као и свака буржоаска влада тако су и владајући кругови бивше Југославије проповедали о тобожњој „неутралности војске“, а потреби да се војска држи по страни од политике, мада су у пракси војска и њено руководство у целости били увучени у реакционарну политику или били слепо и ефикасно оруђе великосрпске буржоазије, двора и његове камариле.

У тој војсци се све више шири фашистичка и шовинистичка пропаганда, а ради обезбеђења њене употребе у реакционарне циљеве, расте састав сталног кадра и до 30%. Због тога је у раду у војсци било посве целисходно истицати захтев за избацавање фашистичких официра и потчињавање генералштаба демократској контроли, у којој би учествовале и радничке организације. Управо је то, између осталог, и постављала Партија. Политика народног фронта морала је, другим речима, бити подржана и на војном подручју захтевом за истеривање фашистичких официра из војске, нарочито са највиших командних положаја. То је био и једини пут који је давао изгледа нашем народу да се у борби за опстанак супротстави фашизму који је пошао да пороби свет.²⁴⁾

Рад у војсци и на војним питањима постаје конкретан и непосредан. Он поприма карактер масовног рада уклопљеног у општу политичку борбу коју води КПЈ.

Појачани рад Партије на војном подручју изазвао је, разуме се, реакцију тадањег генералштаба. Управо су мере „војничког реда“, заглупљивања и терора, које су ту војску чиниле привидно јаком, биле предмет напада комуниста у њиховом масовном раду у војсци. Али се те мере очигледно нису тадањим властодршцима учиниле ни изблиза довољним за успостављање реда и послушности. Отуда, поред осталог, мобилишу свој активни састав, подучавају га како да

²³⁾ „Пролетер“, орган ЦК који је излазио у оно време, захтева од комуниста да изучавају војне науке.

²⁴⁾ У директиви о раду у војсци 1937 г., дословце се каже: „...перспектива народноослободилачког покрета је реална. У таквој ситуацији постају неопходно потребним најсмелије мере за демократизацију војске. Националноослободилачки рат ма које мале земље против немачког националсоцијализма може да се заврши победом само у томе случају ако војска те земље буде прожета револуционарним духом.“ (Документ се налази у архиви ЦК СКЈ).

открива рад комуниста у војсци и како да му се супротстави. Зато извлаче искуства из таквог стања у циљу развијања „настојања комуниста да се комунизам убади у нашу војску“, у виду проучавања кратког историјата Партије од њеног уједињења па закључно до VII конгреса КИ. У инструкцији генералштаба се указује на то да је задатак комуниста да буду узорни војници и да уживају поверење старешина, па зато треба да су официри нарочито будни. Због важности питања, све команде подnose недељне и месечне извештаје о стању у војсци, са посебном тачком: „Комунизам“. Ту су изношене све запажене акције комуниста, без обзира на то имају ли везе с војском или не. У војнотехничком заводу у Крагујевцу заиста откривају рад комуниста. У Сплиту хапсе регуте који певају левичарске песме. У сувоземној војсци, затим нарочито у флоти, у ваздухопловству, у војним радионицама — свуда се осећа рад комуниста на развијању духа и спремности за одбрану своје земље од ратне опасности. Тадањи властодршци упозоравају на одлазак младих људи у Шпанију, под видом одласка на Међународну изложбу у Паризу, а управо ће ти млади „занесењаци“, борећи се на пољима Шпаније, спасавати у исто време и своју земљу, а доцније доћи и руководити војним јединицама свога наоружаног народа у устанку.

*

Годину 1938 карактеришу, пре свега, два значајна догађаја: Аншлус Аустрије и чехословачка криза. Какав је био став наше Партије и њен рад у тако значајним догађајима?

Још раније ЦК КПЈ се обратио вођствима свих демократских партија и организација у земљи са предлогом да се створи заједнички фронт против фашизма и рата, за слободу и демократију. У исто време су се комунисти непосредно обраћали радним масама да се одмах, не чекајући одлуке руководства политичких партија, повезују у широк и недељив покрет у борби против фашизма и рата, за хлеб и слободу.

Поводом Аншлуса Аустрије КПЈ је заузела став који је садржавао позив на одбрану земље. Ради одбране земље требало је окупити све демократске снаге. У том циљу захтевано је стварање владе народне слоге и одбране. Такав став допринео је врло много популаризацији Партије у најширим масама Југославије.

Поводом Минхенског споразума Партија је позивом за помоћ Чехословачкој и уопште за одбрану земље, успела да покрене широке масе.

Иво Лола Рибар, секретар ЦК СКОЈ-а, тада је изјавио: „Ми млада генерација, баш зато што волимо мир, слободу и културу, изјављујемо овде решеност да останемо верни заклетви и верности наших старијих и да јој останемо верни зато што смо уверени да бранећи Чехословачку бранимо независност ове земље... Ако буде потребно, с овог Универзитета кренуће први батаљон добровољаца“.

На позив КПЈ јавља се десетине хиљада добровољаца за одбрану Чехословачке. Поред батаљона на Београдском универзитету, батаљони за помоћ Чехословачкој стварају се у Трепчи и многим другим местима.

Касније ће се тај рад продужити, јер нашој земљи све више прети опасност. Студентски одбор за одбрану земље издаје велик број коминикеа и ради на организовању војних курсева као што су: стрељачки, курс за одбрану од бојних отрова, од напада из ваздуха, затим шоферски, радиотелеграфски итд. Војска није пружила скоро никакву помоћ раду ових курсева. Иако је ту била посредни пре свега племенита и патриотска иницијатива, тадања команда војске не само што је није подржала него ју је чак и онемогућивала. Тако се у званичним извештајима о питању обуке студената у добровољачком батаљону указује на то да је Студентски дом у Београду „жариште непштовања према династији“, да студенти овог Дома нису хтели ићи на Оплепац нити дати династички назив своје батаљону. Затим се истиче да је одбор који је дао иницијативу за војничку обуку — „прожет комунистичком идеологијом“ и слично. Услов тадашњих властодржаца за војно оспособљавање студената у суштини се свео на захтев члановима одбора да капитулирају и да такорећи преконоћ постану монархисти!

Стојадиновић, тадањи претседник владе, профашистички расположен, спречавао је консолидацију земље изнутра сејући и у тако судбоносним часовима неслогу спречавањем братског споразума између народа Југославије. Таква политика је значила отварање врата фашистичким освајачима. Независност и слобода Југославије били су доведени у питање.

Излаз из такве ситуације — као што смо навели — био је у организованој мобилизацији маса. Да би се земља спасла, требало је створити нову — демократску владу народне слоге и одбране. Једини пут да се очува независност Југославије био је у окупљању демократских снага и јединству и слози народа. Очеvidно, независност земље у тим тренуцима могла се бранити само ако народи Југославије буду сложни и задовољни. Од свих политичких партија у земљи КПЈ једина заузима став да треба по сваку цену бранити земљу од фашистичке најезде.

После избијања Другог светског рата, 1939 године, постојала је опасност да нека од империјалистичких земаља увуче Југославију у рат и да, уместо да брани сопствену независност која је већ била угрожена, лије крв за туђ рачун. Реакционари из грађанских редова калкулисали су са тим и у том смислу предузимали одређене мере и акције. Зато се пред КПЈ поставио задатак још упорнијег потстицања народа на борбу против фашизма и империјализма, за демократију, за националну слободу и независност; зато је требало указивати на то да је служење туђину ма у ком виду се оно испољавало, равно издаји народа. У војсци се захтевало побољшање хране и по-

ступака и тражила се помоћ породицама обвезника. Сви захтеви се уклапају у општи захтев за демократска права народа.

Партија је по свим овим питањима развила широку активност у масама. Поред осталог, и у отвореном писму ЦК КПЈ указано је којим путем треба водити борбу против фашизма и рата и шта треба учинити за спас земље.

Комунисти су својим радом и борбом отварали перспективу народу за одбрану земље, стварали расположење и покретали масе на акцију. То расположење нашло је свог одраза и у војсци. Најбоља потврда били су догађаји у Карловцу, када су војници дали отпор покушају пробног слања на фронт.²⁵⁾ Ти догађаји су показали да тадањи великосрпски хегемонисти и ратни хушкачи не могу на тој основи придобити војнике за себе.

У годинама 1937—1941 у војсци, па и у командном кадру, све више је расло нерасположење због политике кнеза Павла која се наслањала на фашистичке режиме. Особито се то примећивало међу млађим официрима. ЦК КПЈ је образовао и посебну војну комисију, којом је руководио друг Тито. Задатак комисије је био да ствара партиске организације у војсци.²⁶⁾

Тада је издато ново и опширно упутство за рад у војсци. Оно је пошло од начела да не освојити војску у датом моменту, и не формирати своју армију — значи доживети пораз у борби. Са захтевом систематског рада у војсци, у исто време се истиче да је управо у војсци, могућан масован рад. Даље су разрађена упутства за рад пре одласка у војску, рад кружока у војсци, поучавање и политичко васпитање војничких маса.

Сваки комуниста је имао задатак да својим озбиљним понашањем и радом постане најбољи војник и да ради на ширењу напредних идеја и политичке линије Партије у војсци.

²⁵⁾ Крајем 1939 у Карловцу је избила војна побуна. Један активирани пук (војници позвани на вежбу) требало је да крене возом из Карловца. Како је на Западу већ био избио рат између Немачке с једне и Француске и Енглеске с друге стране, говоркало се да ће војска да иде на Мажино линију да брани Француску.

На V партиској конференцији друг Митар Бакић у свом реферату говори о незадовољству мобилисаних војника и каже:

„У појединим логорима долази до избијања револта који се одражавао у непримању хране, отказивању послушности итд. Револт је у неким местима прерасио у отворене побуне (Карловац). Најизразитији пример храбрости и несекташког прилажења дали су наши другови приликом побуне у Карловцу. Побуна војника у Карловцу раширила се муњевитом брзином по свим војничким логорима, давала је охрабрење у истицању захтева и подизала је борбени ниво војника“.

²⁶⁾ Рад Партије је имао нарочито утицаја на авијатичаре. На војном аеродрому у Загребу створена је партиска организација у којој су поред осталих били, Б. Лазаревић, сада генералпотпуковник и Б. Ковачевић, сада пуковник ЈНА. И у пилотској школи људи су одушевљено прихватили везу са Партијом. Друг Митар Бакић, и сам на раду у Комисији, консултовао је ове другове о томе како да се у прогласима ЦК формулишу ставови у односу на војску.

Чланови КП и СКОЈ-а су свесно, доследно и полетно спроводили линију Партије. Уједињена студентска омладина издала је у тим данима проглас „за помоћ албанском народу који својом крвљу брани и нашу независност“, указујући да наш пут не сме бити капитулација, већ отпор и борба за сваку стопу земље, да то мора постати пут народа Југославије, удружених и јединствених, чије све родољубиве снаге теже слободи и независности.

Омладински покрет, којим руководи Партија, нарочито од 1938 године све више ангажује омладину у борби за одбрану земље и спас њене независности. Режим у више наврата покушава да се с том жиљавом снагом брутално и крваво разрачуна. Али омладина не скреће са свога пута и предузима многобројне акције. Студентски одбор за одбрану земље, на пример, издавао је и коминикее о текућим догађајима. Било је и других форми за масовну мобилизацију омладине, као што су отворена писма босанско-херцеговачке студентске омладине, која су потписивали студенти из свих делова Босне и Херцеговине. И томе слично.

Тадањи министар војни — по неким „поузданим знацима“ — закључује да су комунисти у војсци ангажовали за свој рад више лица и међу сталним саставом и међу обвезницима, па предвиђа мноштво мера да се таква активност сузбије (пре свега: полициском контролом, праћењем подофицира и војних обвезника и сл.).

Уочи V земаљске конференције Партија је већ организационо сређена и чврсто повезана са масама. Рад новог руководства на ликвидацији групашења, фракционаштва, на уклањању из редова Партије свих оних који су ометали њен рад уродио је плодом. А то је био један од битних услова за организационо и политичко учвршћење Партије, за њену свестрану повезаност са судбином свога народа.

Пета земаљска конференција КПЈ, одржана 1940 године, у први план активности комуниста ставља борбу против рата, разобличујући циљеве империјалиста и указујући на ратне провокаторе. Осуђује политику владе Цветковић — Мачек која води у отворену издају земље. Истиче потребу борбе против фашизма и издаје како наша земља не би постала колонијална база сила Осовине у вођењу рата.

У завршној речи после дискусије поводом политичког реферата друг Кардељ је дао низ практичних разјашњења у односу на војно и питање одбране земље. Заузет је став против револуционарног дефетизма, коме је супростављена непомирљива спремност за одбрану земље. Дата је принципијелна сагласност за прикупљање оружја, при чему је особито наглашено да се њега не треба непотребно латити.

На самој конференцији је одржан реферат о војном питању. У првом делу реферата изнесени су начелни погледи и став према овом питању, а затим је дата конкретна оцена тадањег стања југословенске војске. Било је речи о расположењу међу вишим и нижим официрима и подофицирима и о систему васпитања у војним акаде-

мијама. После тога је дат критички осврт на рад комуниста у војсци. Посебно је у реферату било речи о одјецима међународних и унутрашњих догађаја у тадањој војсци и изведен је закључак да су брз развој догађаја и рад Партије у војсци утицали на буђење политичке свести код војника, тако да је у том погледу Партија постигла огромне успехе. Истиче се међутим, да је у раду комуниста било и грешака углавном зато што се није довољно користило искуство које је већ постојало, што се радило круто и догматски, па је долазило и до појава дефетизма.

Затим се прешло на анализу појединачних пропуста у војсци, па се указало на конкретне задатке комуниста. Дошло се до закључка да се треба борити: за бољу храну и човечан поступак, за укидање протекције, за укидање посланог, за давање војницима оружја, да се онемогуће покушаји да се они и њихова војничка снага употребе против народних интереса.

Као нарочито актуелан задатак истакло се да се војницима гарантују и признају пуна политичка права: право на штампу, састанке, војничке зборове, да се војници свих националности изједначе у правима, да се легално бирају војни комитети за заштиту војника од шикане, да се побољша стање подофицира.

На крају се тражи укидање преких војних судова и избацивање петоколониша из војске, њихово стављање под суд, као и укидање наредбе о радним јединицама.

У духу тога се разрађују задаци комуниста, који су пре свега дужни да уверавају војнике у правилност оваквог става. Комунисти зато морају пре свега развити политички рад и обавештавати војнике о догађајима. Истакнуто је да треба организовати партиске ћелије међу војницима и у сталном кадру, тако да се овај рад слије у једну целину, али је притом наглашено да рад у војсци не може бити успешан ако не стоји у најтешњој вези са покретом радних маса ван касарне.

Особит је задатак комуниста борба против пете колоне, разобличавање шпијуна, борба против штеточинског рада и дефетистичке политике коју спороводе реакционарни елементи.

Реферат је имао пре свега политички карактер, па се о организациском питању није расправљало на Конференцији. Но, због његовог особитог значаја требало је да ЦК у том погледу изда посебна упутства.

После реферата развила се дискусија, која је пошла од тога да је основно у раду у војсци — освајање маса. Постављала су се питања стварања васпитних и читалачких група, расправљало о тешкоћама рада због појава дефетизма, писања парола, о могућности легалног иступања, о могућности и начину привлачења млађих официра у борбу против пете колоне и сл.

Закључак је конференције да рад у војсци није специјална, него генерална линија, да треба и даље систематски радити, да због

значаја овог рада треба у њему ангажовати најбоље људе, да према официрима не треба фронтално иступати, јер их има добрих, да сваки обвезник — комуниста у спровођењу задатака треба да полази од конкретних услова и могућности.²⁷⁾

Рад Партије осећа се у свим гарнизонима. Али и режим не мирује, већ предузима нове мере за борбу против комуниста. Оснивају се такозване „војне радне јединице“, у којима треба да служе комунисти. Тако, с једне стране, Партија узима курс на организовање добровољачких јединица ради одбране земље уз истовремену борбу за масе у самој војсци, а са друге, режим путем логора заводи терор над истински родољубивим снагама земље.²⁸⁾

Догађаји који су се одиграли 27 марта показали су колико је био велик утицај КПЈ на масе, колика је била њена организациона и мобилизаторска способност. Владајући кругови су све материјалне, људске и војне снаге покушали да ставе у службу немачког империјализма. Под руководством Партије, наши су народи рекли одлучно „не“. Догађаји од 27 марта не само што нису затекли Партију неспремну него су, напротив, њени чланови у тим данима показали високу способност у покретању и вођењу маса. Зато је 27 март прва велика победа наших народа над фашизмом и домаћом реакцијом; то је био позив у свенародну борбу за слободу, независност и бољи живот.

Цео развитак југословенских народа, сва наша традиција, сва тадања борба маса под руководством Партије дали су животворну и мобилизаторску снагу паролама које су одјекивале 27 марта: „Боље рат него пакт“, „Боље гроб него роб“.

²⁷⁾ Те, 1940 године низ конференција потврђује и разрађује ове одлуке: I конференција КПХ, VI покрајинска конференција за Војводину, VI земаљска конференција СКОЈ-а, IV покрајинска конференција СКОЈ-а за Црну Гору, I Конгрес студената Југославије итд.

ЦК КП Словеније је у јуну те године издао на словеначком језику проглас регрутима, војницима, подофицирима и официрима у коме се подробно и конкретно разрађују ова питања.

Уз то појачавају се акције за повратак шпанских бораца из логора Француске. Организују се познате недеље за шпанске добровољце, издају се леци и предузимају друге мере.

Шеста земаљска конференција СКОЈ-а позива младе комунисте (јесен 1940) и напредне омладинце да се повежу у својој акцији у војсци. Ту је рад комуниста од прворазредног значаја баш зато што се у војсци налазе стотине хиљада омладинаца.

²⁸⁾ Поводом прославе Октобарске револуције 1940 године, проглас ЦК се између осталог, обраћа војницима, подофицирима и официрима. „Наша ће земља“ — каже се у прогласу — „избећи катастрофу ако се у њој уједине сав поштени и родољубиви елементи против пете колоне и издаје.“ Поред осталог, поставља се захтев за правом народном владом, за владом која ће бити по жељи и у интересу народа. У јануару 1941 године ЦК КПЈ, испуњен дубоком бригом за судбину земље, оштро протестује против увлачења земље у рат износећи на видело сав прљави издајнички рад тадање владе.

У таквој ситуацији дочекан је априлски рат 1941 године. У том рату се, пре свега, видела разорна улога пете колоне, која се увукла у владу, у генералштаб — у војску. Војници су увидели да баш у врховима влада издаја и шпијунажа, да се земља свесно водила у капитулацију, јер је војска била остављена без хране, без муниције и потребног оружја. Управо је тај рат показао да је друштвено-политички систем труо, да није у стању да брани националне интересе наших народа.

Линија Партије у априлском рату била је да се свим снагама да отпор на фронту агресорској армији, да се из редова војске от стране неспособни официри, петоколонаши и издајници, да се наоружају радничке масе у градовима, те да организују заједничку борбу са редовном војском, да се иде на партизанске облике тактике итд.

По директиви Партије, комунисти су у априлском рату 1941 године пошли у војску да заједно са народом бране независност. Свим силама су радили на одбрани земље, једнодушно, без колебања. Та линија отпора нападачу наишла је код војника и нижег командног кадра на симпатије и политички утицај Партије силно је порастао. Али — више се за одбрану земље ништа није дало учинити. Издаја у врховима била је потпуна.

ЦК КПЈ на априлском саветовању 1941 године разматра искуства из априлског рата и догађаја, а свега два месеца касније, помно оцењујући све конкретне околности, доноси одлуку о устанку и ставља се на чело народа.

Извршене су огромне организационе припреме. Војна комисија на челу са другом Титом прерасла је у Војни комитет, а у земљи су се при свим руководством Партије образовали војни комитети чији је задатак био да образују оружане одреде, ударне и диверзантске групе.

Првомајски проглас 1941 године је у целости на снажној и делотворној линији коју су комунисти обележили имајући пред очима једино интересе свога народа, његову срећнију будућност. Све је усмерено ка једној акцији: окупити се и ујединити све снаге за борбу против окупатора и његових слугу у земљи. Више него икада потребна је народна слога. Часови су тешки, али не треба клонуту духом, већ истрајати у борби „на коју позива и коју води Комунистичка партија Југославије“.

*

Рад на војним питањима од 1919 до 1941 године пре свега карактерише чињеница да је морало протећи доста времена да се Партија ослободи опортунистичких утицаја, наслеђених из прошлости, и да се питање политички правилно сагледа. Доста дуг период је протекао док се Партија ослободила ове болести. Узрок томе је у првом реду био погрешан курс, често и под утицајем Коминтерне, запоста-

вљање организованог рада и отпора налетима непријатеља, нарочито војно-фашистичке диктатуре. Али када се, после доласка друга Тита на чело наше Партије и преласка руководства у земљу, пошло властитим путем, брже реаговало на догађаје, масе су пошле за Комунистичком партијом, која је развојем догађаја постајала све значајнији политички чинилац.

Међутим, узрок што се на војном питању није ништа значајније постигло за дуги низ година (до 1937) нису само слабости испољене у томе раду него опште стање у Партији. То је предмет посебног студија али за историју војног питања недвојбено је јасно да она Комунистичка партија која није правилно решила организационо питање, која није дошла до властите политике у виталним питањима, у питањима која задиру у интересе народа, партија која није очистила своје редове, која је чекала директиве извана, револуцију са стране и слично — таква партија није могла ни у војном питању да има успеха. А такав је био случај са многим или готово свим европским комунистичким партијама до Другог светског рата, па претежно и у току њега. КПЈ је, међутим, давно пре 1941 године разбила стране шеме, а већ од почетка рата, 1939 године, визионарски дала путоказ масама — да не чекају буквалну шему Октобра, да не чекају туђе тенкове, већ да у грчу вековне борбе за опстанак под руководством своје Комунистичке партије, поведу борбу за лепше будућности и у тој борби извојују победу.
